

AZ ÚJ NÉMET RADNÓTI-KIADÁS

Miklós Radnóti: *Monat der Zwillinge. Prosa, Gedichte, Fotos, Dokumente. Oberbaum Verlag, Berlin, 1993. Aus dem Ungarischen von Hans Skirecki, Uwe Kolbe und Franz Fühmann. Interlinearübersetzung: Paul Kárpáti. Herausgegeben von Siegfried Heinrichs*

Miklós Radnóti: *Offenen Haars fliegt der Frühling. Tagebücher, Gedichte, Fotos, Dokumente. Oberbaum Verlag, 1993. Aus dem Ungarischen von Hans Skirecki (Tagebücher) und Franz Fühmann (Gedichte). Herausgegeben von Siegfried Heinrichs*

I

Néha úgy érzem, mégis Kosztolányinak van igaza: „Mert néma gyermek minden kismagyar / s a nagyvilág nem érti a szavát.” Az édes-bús önsajnálattal mögött tényleges probléma rejlik. A klasszikus magyar költészetnek legalábbis német nyelvtérleten nem sikerült átörnie az elszigeteltséget. Ady Endre bombasztikusnak, József Attila érzélgősnek, Babits Mihály akadémikusnak hat a német közönség előtt.

Kétségkívül vannak közvetíthetetlen tartalmak és még inkább hangulatok. Hogy Kosztolányinál maradjak: az imént idézett költeményben egyebek között ezt mondja „a szegény kis gyermek”-nek: „Menj budapesti, bús redakciókba...” Aki csak hozzávetőleg hitelesen akarja visszaadni ennek a sornak a légkörét, annak tisztában kell lennie a „bús” jelző század eleji karrierjével, a magyar alliteráció ráolvasásos bővületével, valamint a „redakció” és a „szerkesztőség” szavak hangulati különbségével. Ehhez azonban a fordítónak át kellene lényegülnie egy száz év előtti német vagy osztrák ember lelkébe, márpedig ezt nem várhatjuk el tőle. Ellenkezőleg: már attól is meghatódunk, ha egy magyar költőt jó nyersfordítások segítségével vagy pláne eredetiből ültetnek át németre.

Radnóti Miklósnak viszonylag nagy szerecséje volt német fordítóival, elsősorban Franz Fühmann-nal, az 1984-ben elhunyt kiváló keletnémet költővel, de nem járt rosszul a svájci Markus Bielerrel sem. A két eddigi

német Radnóti-kötet, az NDK-ban megjelent ANSICHTSKARTEN (RAZGLEDNICÁK) és a Svájcban kiadott GEWALTMARSCH (ÉRŐLTETETT MENET) kétségkívül érzékelteti a *poeta doctus* Radnóti. Indokolt volt tehát, hogy a meglévő anyagot újabb fordításokkal, egyebek között az IKREK HAVA teljes szövegével és a NAPLÓ-ból vett szemelvényekkel egészítsék ki. Ezt tette a berlini Oberbaum Verlag tavaly év végén közreadott kétkötetes új Radnóti-kiadványával, amely igen szép papíron és ízléses kiadásban jelent meg. Sajnos ez a legnagyobb dicséret, amely a könyvről elmondható.

2

Ennek a tiszteletet érdemlő irodalmi vállalkozásnak ugyanis súlyos hiányosságai vannak, amelyeket német nyelven már szóvá tettem a hamburgi *Die Zeit* hasábjain, de itthon is szeretnék kitérni rájuk, annál is inkább, mert ebben az esetben a hibák filológiaiilag is tetten érhetőek és magyar szempontból sem tanulság nélküliek.

Mindenekelőtt a kétkötetes kiadás egész sor fontos verssel marad adósunk. A németül hozzáférhető Radnóti-költemények közül hiányoznak a RAZGLEDNICÁK, és kimaradt az ÉRŐLTETETT MENET. Ezt semmiféle válogatási szempont nem mentheti, mint ahogyan mondjuk Paul Celan kötetéből sem szabad kihagyni a HALÁLFÜGÁ-t, és egy Rimbaud-válogatás is furcsán hatna A RÉSZEG HAJÓ nélkül. Nekem a SEM EMLÉK. SEM VARÁZSLAT is hiányzik, és úgy gondolom, életrajzi szempontból nem lett volna fölösleges a HUSZONNYOLC ÉV újraközlése sem – ez a költemény 1989-ben megjelent a lipcsei Philipp Reclam kiadó „Nyugat”-antológiájában.

Még nagyobb baj, hogy a szerkesztő Siegfried Heinrichs és a kiadó szemlátomást minden koncepció nélkül adta közre a válogatást. A két – egyébként számozatlan – kötet teljesen tetszőleges, sem időrendi, sem pedig tematikai elvet nem követő egymásutamiságban közli Radnóti verseit és prózáját. A zürzavarra mi sem jellemzőbb, mint hogy az egyik kötet a NYOLCADIK ECLOGÁ-val zárul, a másik pedig az À LA RECHERCHE hexametereivel fejeződik be. E két költemény 1944 augusztusának ugyanazon hetében íródott, keletkezési

helyük egyként „*Lager Heidenau, Zagubica föltt a hegyekben*”. Más követelő szempont híján tehát sem tartalmilag, sem pedig stílusbelileg nem választhatók el egymástól. Ennél is zavaróbb az a megoldás, hogy a SZÁLL A TAVASZ című költemény nem az azonos című kötetben, hanem a másik, az IKREK HAVA címűben szerepel.

A költő Magyarországon 1989-ben kiadott NAPLÓ-jának a válogatás mintegy harmadrészt közli. Hans Skirecki, a prózai szövegek átültetője jegyzeteket is mellékel a műhöz, ezek azonban, mint írja, „a legszükségesebb magyarázatokra szorítkoznak”. Az eredmény: a NAPLÓ szövege sok helyütt legföljebb ha szemantikus szinten jut el a német olvasóhoz.

Néhány példa: 1943. február 7-én Radnóti hírül adja, hogy Erdélyi József a *Virradat*-ban megtámadta József Attilát. Minimális információként tudatni kellene itt, hogy a *Virradat* (Skireckinél *Morgenlicht*) szélsőjobboldali lap volt, Erdélyi pedig a népi irányzat egyik legjelentősebb képviselője, aki 1938-ban vad antiszemitizmusra váltott át.

Másutt (1942. január 26-i keltezéssel) Radnóti említésre méltónak tartja, hogy egy általa fordított Lafontaine-mesét maga Bajor Gizi fog előadni a rádióban. Szerintem megérne egy utalást, hogy Bajor Gizi, a legnagyobb magyar színésznők egyike hajlandó volt mikrofonba mondani a zsidótörvények által sújtott magyar költő szövegét.

Egy 1942. december 7-i naplóbejegyzés szerint az „M. Cs.” Illyés francia fordításait közli. Bizony el kellene árulni a német olvasónak, hogy az „M. Cs.” rövidítés mögött a *Magyar Csillag* című irodalmi folyóirat búvik meg. Illyés pedig nem más, mint Illyés Gyula, aki ebben a folyóiratban nyilvánosságot biztosított Radnóti verseinek.

3

Különösen következetlennek, helyenként értelmetlennek hat a mindkét kötetet kiegészítő fotódokumentáció. Ennek alapját az az album képezi, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum még a hatvanas években jelentetett meg. A képek és szövegmásolatok zöme semmit sem mond a német olvasónak. „*Levél Ortutayhoz*” olvassuk példának okáért egy ma-

gyar szövegrész alatt. Ki volt Ortutay, és mely alkalomból írta hozzá Radnóti a levelet – titok marad.

Egy másik képaláírás: „*Tüntetés a Petőfi-szobornál 1942. március 15-én.*” A magyar olvasó valószínűleg tudja, mely tüntetésről van szó, a németnek fogalma sincs róla. Ebből a szempontból akár magyar nyelvű is lehetne a magyarázó szöveg. Két kép alatt is megemlítettük a költő 1936-os Baumgarten-díja, de hogy maga ez a díj mi fán terem, nem derül ki.

Máskor éppen a magyarázattal van baj. Bálint György arcképét az alábbi kommentár kíséri: „*Kritikus és irodalomtörténész, a kommunisták kisajátították.*” Hogyhogy éppen őt? Radnóti talán nem sajáútították ki „a kommunisták”? Hát Shakespearé-t? Vagy Heinet? Mi az értelme egy ilyen mondatnak, főleg, ha ez az egyetlen érdemlegesnek szánt információ Bálintról? Ilyen alapon azt is megemlíthették volna – s az Oberbaumtól, mint baloldali kiadótól nem is csengett volna hamisan –, hogy Bálint (akárcsak Radnóti) egy ideig közel állt az illegális KMP-hez. Ami pedig a „kisajátítást” illeti, éppen Bálintnak erre elég soká kellett várnia – írásából az első nagyobb válogatás csak a hatvanas évek elején jelent meg.

Annál feltűnőbb, hogy némelyik képaláírásnál a szerkesztők változtatás nélkül átvesszik a múzeumi album hatvanas évekbeli zsargonját. Egy magyar nyelvű faksimile kommentárja szerint Radnóti a mondott tanulmányban „*a marxizmus-leninizmust alkalmazza az irodalomtörténetre.*” A látható, bár a német tekintet számára megfejthetetlen magyar szöveg szerint a költő „*az irodalom materialista értelmezésének*” szükségességét emlegeti. No de „*alkalmazás*”? „*leninizmus*”? Radnóti vonatkozásában ezek a fogalmak már a hatvanas években is erőltetettek voltak.

4

Efféle kuriózumok persze inkább a magyar olvasót érdekelhetik. A német közönségnek elemi összefüggések hiányoznak a két kötetből. A szűkmarkúan mért életrajzi adatok sem pontosak. A fülszöveg szerint például Radnóti „*1940-től munkaszolgálatos, rabszolgamunkát végez szerbiai rézbányákban; 1944-ben a*

fasiszták elhurcolják”. Pontosabban: 1944 májusáig a költő Magyarországon volt munkaszolgálatos, ami megalázó, embertelen élet volt, de még nem jelentett halálos fenyegetést. Mint az a NAPLÓ itt közölt passzusából is kitűnik, felesége ekkor még látogathatta, s időnként ő is kapott eltávozást. Végtzetesre csak akkor fordult a sorsa, miután bevonult a bori lágerbe, és ez a végzet is csak 1944 őszén, az „erőlettel menet”-tel pecsételődött meg.

Mellesleg a fülszöveg hosszan idézi Karl-Markus Gauß osztrák irodalmár Radnóti-tanulmányát, amely az eddigi leghasználhatóbb nyugati értékelés a költőről. Talán ezt a lelkiismeretes munkát kellett volna – bizonyos pontosításokkal – elő- vagy utószó formájában felvenni a két kötet valamelyikébe.

5

Néhány szó a fordítások minőségéről. Az IKREF HAVÁ-t Skirecki elég jól oldotta meg, legálabbis sikerült visszaadnia a lírai vallomás zaklatottságát. A NAPLÓ-ban főleg az utca- és újságnevek tükörfordítása zavaró. A Pozsonyi út nem Preßburger-Straße, a *Magyar Nemzet* pedig semmiképp se *Ungarische Nation*. Végtere a Kurfürstenstrassét sem mondjuk Választófejedelem utcának és a *Le Monde*-ot vagy a *Die Welt*-et sem olvassuk *A Világ* címen. A szó szerinti fordítás ez esetben rossz módja az elsajátításnak.

A Radnóti-versek német adaptációja mint ha csak azt a régi és megoldhatatlannak látszó problémát illusztrálná, amelyet a nyersfordítás mint módszer jelent a költészet közvetítésében. Még olyan vérbeli poéta, mint Fühmann sem volt képes arra, hogy a tükörfordítás alapján egy vers minden árnyalatát kibontsa. Pedig a NYOLCADIK ECLOGÁ-ban már-már szó szerint adja vissza az eredeti tartalmat:

„bis einst das Land kommt, was jener junge
Jünger versprochen,
jener, der das Gesetz erfüllt und unsere Worte.”

Hogy mi hiányzik? Egyetlen szó, de az nagyon. Radnótinál ugyanis „*amaz ifjú tanítvány*” még egy nevet kap: „*rabbi*”, és ez a tör-

ténelmi kontextusban éppoly kevésbé sikkalható el, mint a biblikus nyelv. Ezzel szemben az alliteráció („*jener junge Jünger*”) a mai német nyelvben inkább groteszk, mint kellemes hatást kelt, és e helyütt a magyar szöveg sem sugallhatta. Másutt Fühmann hajszálpontosan ülteti át németre Radnóti bizakodó sorait, amelyekben a költő arról ír, hogy verseit egykor majd megérik „*nagyranövő fiak*” („*miündig gewordne Söhne*”), csakhogy a magyar költő hozzáteszi: „*és leányok*”. A teljes motívumkincs ismeretében hozzátehetjük, hogy Radnóti korántsem csak udvariasságból emlegeti a mindkét nembeli utódokat.

Egészen kiábrándító az ERŐLETTEL MENET Fühmann-féle német verziójának záróakkordja: „*Freund, bleib doch stehen, ruf mich // an: ich erhebe mich!*” A Walther von der Vogelweidétől kölcsönzött versmérték Radnótinál magának a menetnek a ritmusát, a boka és térd mozgását képezi le. Csakhogy a németben a törésvonal – ennél az egyetlen sornál! – egy igeikötő elé kerül, és ez ritmikailag agyoncsapja a „fölkelek” csattanóját.

A rímekkel is gyakran van baj: a német rímállomány mindig is szegényesebb volt a magyarnál, noha nem merült ki oly mértékben, mint például az olasz. A Radnóti-rímek a németben gyakran döcögösek. „...*die Schlinge schlang... ein Leben Lang*” – ki hinné, hogy ez az összecsengés ama torokszorító rímpár megfelelője, amely Ernst Tollernek állít emléket: „...*hurkot kötött nyakára T... tovább bolyonghat-é?*” Fühmann gyakran adós marad Radnóti dallamosságával is. „*Mit ér a szó két háború között / s mit érek én, a ritka és nehéz / szavak tudósa, mikor ostobán / bombát szorongat minden kege kéz?*” Németül: „*Was ist das Wort zwischen zwei Kriegen wert / und was ich, Kenner von seltenen schweren / Worten, wenn töricht jede tolle Hand / sich strecken kam nach Bomben und Gewehren!*” Tartalmilag az átültetés majdnem tökéletes, még a „*Worten*” („*szavak*”) enjambe-ment-ját is megtartja, ám az első sort kivéve nyoma sincs benne az eredeti szinte sanzonszerű könnyedségének. (Csak sejtem, hogy a legtöbb német József Attila-versfordítás is ezen az akadályon botlott meg.)

Mégis Fühmann-nak van igaza, amikor Radnóti esztétében formahűségre törekszik. Nemcsak azért, mert igyekezetét gyakran koronázza siker – közvetve az elrettenetető ellen-

példák is mellette szólnak: Fühmann és a kiadványban sajnálatos módon teljességgel mellőzött Markus Bieler mellett Radnótinak van egy újabb német fordítója: Uwe Kolbe. Kolbe jó költő – ez mellesleg magyarul is ellenőrizhető a nyolcvanas években az Európánál megjelent versköte alapján. Az érett Radnóti azonban szemlélatomást nem neki való. Rímes verset lehet rímesen és rímtelentül fordítani. Csak azt nem lehet tenni, amit Kolbe tesz Radnótiával, amikor például a MINT ÉSZREVÉTELENÜL... című költemény precízen egybecsengő sorvégeit olyan hangasszociációkkal próbálja visszaadni, mint „*vermag in Schlaf zu sinken – kommt er vorm Geist zu sitzen*” („álomba hull az ember – szemközt komoly szeszekkel”), „*Zeit – heill*” vagy „*Leierklang – hingelangt*” („a lant – kaland”). Német költőnek (vagy szerkesztőnek!) illene tudomásul vennie, hogy Radnóti rím- és ritmusfegyelme nem kevésbé szoros Schillerénél, nem is beszélve arról, hogy az eredetileg avantgarde szertelenségű költő élete utolsó szakaszában igencsak tudatosan fordult a zárt, klasszikus formákhoz.

6

Tanulság alig szűrhető le. Nem tudom, kinek kellett volna jobban odafigyelni: kiadónak, szerkesztőnek, fordítóknak vagy mondjuk az impresszumban felbukkanó Artisjusnak, amely talán szakmai tanáccsal vehette volna eljét a dilettáns kiadásnak. Mindenképpen bosszantó, hogy a Radnóti-életmű első reprezentatív németországi bemutatása a nem is kedvezőtlen előjelek ellenére balul ütött ki. Az embernek olyan érzése van, mintha első osztályú étteremben fogyasztaná a legdrágább ételt, s noha tudja, hogy kitűnő alapanyagokból készült, nyelve hegyén érzi, hogy odakozmált.

Dalos György

SÉTÁK A DRÓTSÖVÉNY MÖGÖTT

Andrej Szinyavszkij: *Séták Puskinnal*
Fordította és a jegyzeteket írta Szőke Katalin
Európa, 1994. 234 oldal, 300 Ft

„A tóköli börtönkórház magánzárlatjában hangosan szavaltam verseket, hogy ne veszítsem el a hangomat és az emlékezőtehetségemet.”

(Férjem elbeszéléseiből)

Különös könyvet tart kezében az olvasó. Az irodalomtörténészek elemzéseként olvashatják, ami azonban alkalmasint félrevisz (lásd a könyv utószavában ismertetett vitákat). A Puskin-kedvelők gyönyörű idézeteket találnak benne a költőtől szép szavú kommentárok keretében. Lehetséges azonban még egy olvasat is: A SÉTÁK PUSKINNAL lágerpróza, vagyis ugyanazon műnembe sorolható, mint Alekszandr Szolzsenyicin és Varlam Salamov ilyen témájú írásai. Míg azonban a párhuzamként említett szerzők a láger hétköznapijairól vagy a Gulág tágabb összefüggéseiről tudósítanak, addig Andrej Szinyavszkij a szabadságról beszél, arról a szellemi szabadságról, amelyet nem határolhat le a zóna.

Szinyavszkij akkor vált híressé, amikor 1965-ben társával, Julij Danyiellel együtt Moszkvában bíróság elé állították. A főleg irodalmárkörökben ismert Szinyavszkij ellen az volt a vád, hogy a rendszert bíráló novel-lait illegálisan Nyugatra juttatta, és ott Abram Terc álnéven publikálta. Hétéves büntetésének egy részét a különlegesen veszélyes „ál-lamellenes bűnözőknek” fenntartott Dubrov-lágban töltötte, és ott írta 1968-ban SÉTÁK PUSKINNAL című könyvét.

A könyvbeli beszélgetések valójában börtön-séták, amint azt első, londoni kiadásának címlapja is mutatja, amelyen a rabruhás Szinyavszkij látható a tizenkilencedik századi dendis Puskin mellett.

Miért éppen Puskin? Miért nem Lermontov, Tolsztoj vagy Dosztojevszkij? Azt hiszem, kedélybeli okokból. Lermontovot talán túl komornak, Tolsztojt súlyosnak, Dosztojevszkijt pedig zaklatottnak találta a fogoly. Puskinnal könnyebb sétálni. Nagyvilági lény, iga-